

Η δικαιολογία του θεού

Από τον ΠΕΤΡΟ ΜΑΡΤΙΝΙΔΗ

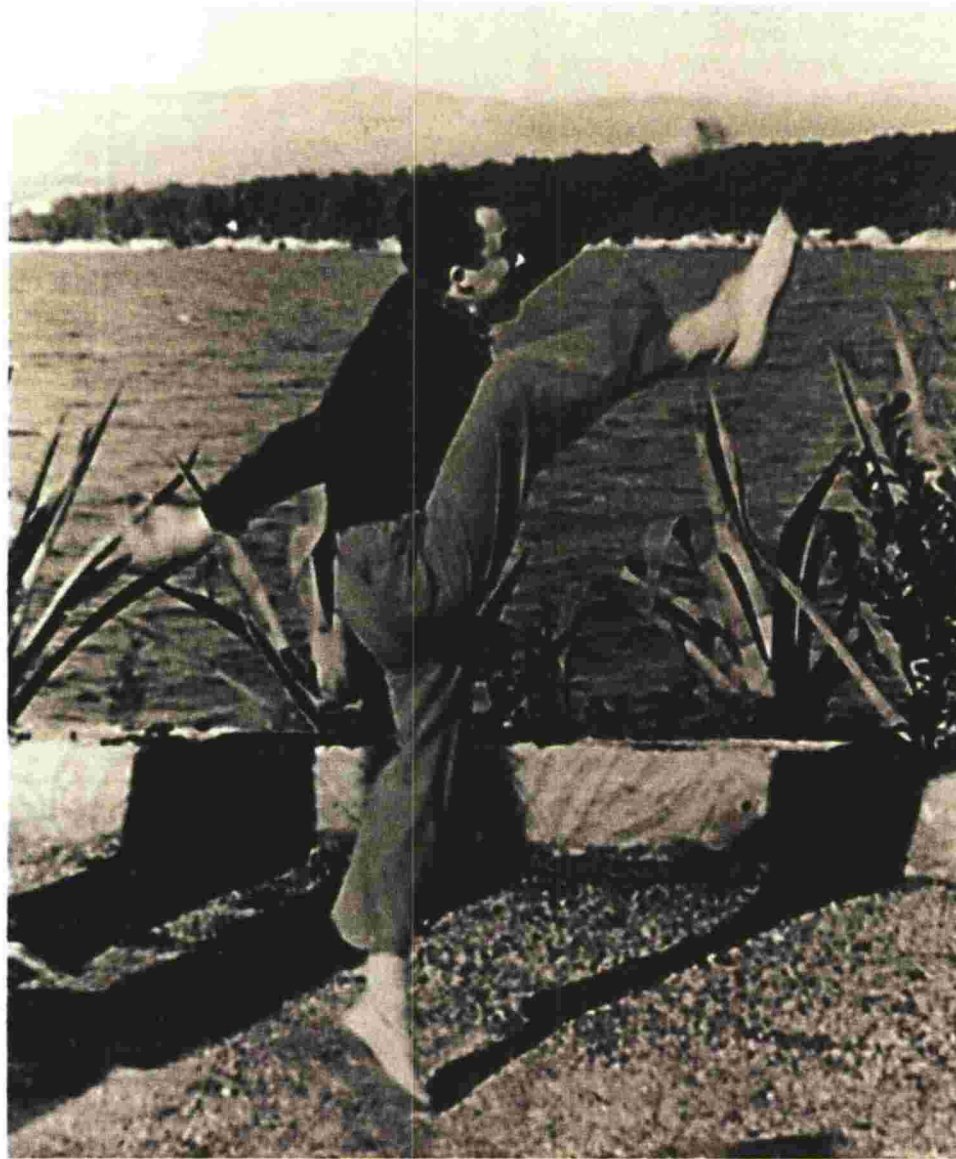
Αλμπέρ Καμύ, *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, μτφρ. Νίκη Καρακίτσου-Douge, Μαρία Κασαμπάλου-Roblin, Πατάκη, Αθήνα 2013, σελ. 504

«Το εργατικό κίνημα έζησε μέχρι σήμερα βασισμένο πάνω στη βεβαιότητα μιας επανάστασης, που τα γεγονότα δεν έπαψαν να διαψεύδουν και που είναι καιρός πλέον να καταγγείλουμε ήρεμα το ψέμα της. (...) Κάθε επαναστάτης γίνεται τελικά καταπιεστής ή αιρετικός.»

Αλμπέρ Καμύ¹

«Είναι εξέγερση;» είχε ρωτήσει ο Λουδοβίκος 16ος όταν τον ξύπνησε ο δούκας Λα Ρουσφουκό, να του αναγγείλει ότι καταλήφθηκε η Βαστίλη. «Όχι, μεγαλειότατε, δεν πρόκειται για εξέγερση, για επανάσταση πρόκειται», διευκρίνισε εκείνος. Κάπως ανάλογα, πρέπει να διευκρινιστεί στις υπεύθυνες μιας, κατά τα άλλα, εξαιρετικά φροντισμένης μετάφρασης: «όχι, δεν πρόκειται για επαναστατημένο άνθρωπο, για εξεγερμένο πρόκειται».

Βεβαίως, το βιβλίο είχε ήδη εκδοθεί στα ελληνικά με ίδιο τίτλο και υπάρχει, επίσης, άμεση μεταφραστική δυσκολία. Παρά τις αλληπάλληλες επαναστάσεις τους, οι Γάλλοι δεν διαθέτουν ρήμα «επαναστατώ». Εξεγείρονται και γίνονται επαναστάτες, αλλά δεν επαναστατούν. (Το *révolutionner*, χρησιμοποιείται μόνο απρόσωπα, για να σημάνει αναστάτωση ή ανατροπή, όπως στο: αυτή η είδηση με αναστάτωσε – “elle m’a révolutionné”). Κι ακόμα, στα ελληνικά, ο εξεγερμένος βρίσκεται πιο κοντά στον εξοργισμένο (*εξεγείρομαι* και *εξανίσταμαι* δεν απέχουν πολύ), παρά στον ριζοσπάστη αμφισβητία των πάντων. Γι’ αυτό και είχε αποδοθεί ως *Επαναστάτης χωρίς αιτία* η ταινία του Νικόλας Ρέι *Rebel Without a Cause* (το 1955), μολονότι ο Τζέιμς Ντην έπαιζε, εκεί, τον εξεγερμένο ενάντια στις υποκρισίες της κοινωνίας των γονιών του νέο, όχι τον ηγέτη επαναστατικού κινήμα-

Ο Αλμπέρ Καμύ το 1945.

τος. Άρα δεν προέκυψε αναίτια ή αβασάνιστα η μετακύλιση του τίτλου.

Πλην, όμως, όλη η προσπάθεια του Καμύ είναι να εξηγήσει ότι «εξέγερση» κι «εξεγερμένος» σημαίνουν κάτι οικουμενικό: την παράλογη και αδιέξοδη εναντίωση στην ίδια την ανθρώπινη μοίρα· ενώ η «επανάσταση» και ο «επαναστατημένος» συγκεκριμενοποιούν σε εφαρμοστέους στόχους, δηλαδή σε μια πτωχευμένη εκδοχή, τον οικουμενικό χαρακτήρα της εξέγερσης. Κι ο ίδιος τάσσεται ρητά με τη μεριά της εξέγερσης, όχι της επανάστασης· συμεριζεται την αγωνία κάθε λογής εξεγερμένων, την απελπισία και την από-

γνωσή τους απέναντι στην ακατατρόπωτη ανθρώπινη έφεση στην υποταγή, στη μικρότητα, στην εξαγορά και στη δικαίωση των φόνων· όχι τις αισιόδοξες προσδοκίες και την αποφασιστικότητα των επαναστατών. Άρα ο τίτλος μεταθέτει την κεντρική θέση κι οι συνεχείς, στο κείμενο, αποδόσεις του *se révolter* ως «επαναστατώ» δημιουργούν, ενίοτε, κρίσιμες παρεξηγήσεις.

Άλλο, λ.χ., το «εξεγείρομαι, άρα υπάρχουμε» (*υπάρχουμε* ως άνθρωποι που μετέχουν στο ίδιο υπαρξιακό άγχος μιας σύντομης και δίχως νοηματική ενότητα ζωής, σ’ έναν άσπλαχνο Κόσμο χωρίς θεό) κι εντελώς άλλο το «επαναστατώ άρα

υπάρχουμε» (*υπάρχουμε* ως επαναστατημένοι που προτείνουν νέα καθεστώτα, νέους θεσμούς ή νέους θεούς, προσβλέποντας σε μελλοντική επικράτηση και δικαίωση). *Επαναστατημένος*, τελικά, είναι εκείνος που εναντιώνεται στη δύναμη των εχθρών του και τη διεκδικεί για λογαριασμό του· *εξεγερμένος*, εκείνος που κατατροπώνεται από τις αδυναμίες των φίλων του. *Επαναστατημένος*, για να το πω και μ’ ένα παράδειγμα γνωστού τραγουδιού, είναι κάποιος που τραγουδά «φοβάμαι όλα αυτά που θα γίνουν για μένα, χωρίς εμένα» κι αναλαμβάνει να προγραμματίσει εξελίξεις που θα τις ελέγχει πλέον ο ίδιος· έστω και αν, κατά την εφαρμογή των προγραμματισμών του, θα υπάρχουν πάρα πολλοί άλλοι, και πάλι, που θα έχουν λόγους να τραγουδούν τους ίδιους στίχους. *Εξεγερμένος*, είναι ο άνθρωπος που γνωρίζει ότι οι πιο κρίσιμες συνθήκες του βίου του θα εξελίσσονται πάντα χωρίς δική του έγκριση και η μόνη ουσιώδης παρέμβαση στη ζωή του είναι να την τερματίσει πρόωρα.

Εξάλλου, το 1942 (εννέα χρόνια πριν τον *Επαναστατημένο άνθρωπο*), ο Καμύ έθετε την αυτοκτονία ως αποκλειστικό φιλοσοφικό πρόβλημα, στο *Ο μύθος του Σισύφου*. Όπου, εξετάζοντας επίσης επιχειρήματα φιλοσόφων και συμπεριφορές λογοτεχνικών ηρώων, διά των οποίων απορριπτόταν η αυτοκτονία, κατέληγε με το συμπέρασμα ότι «πρέπει να φανταστούμε τον Σισύφο ευτυχισμένο». Παρά την άνευ νοήματος ζωή, την αίσθηση του παράλογου, το ατελέσφορο ριζικών ανατροπών και τη σισύφεια ρουτίνα της καθημερινότητας, η λύση δεν είναι να εγκαταλείψει κανείς τη ζωή, μα να δημιουργεί διαρκώς τον εαυτό του. Να τον δημιουργεί με το να ελέγχει, κατά κάποιο τρόπο, το συναίσθημα με τη λογική και τη λογική με το συναίσθημα· να συναιρεί εξέγερση και μετριοπάθεια –ό,τι Διονυσιακό και ό,τι Απολλώνιο διαθέτει– μέσα σε μια, επέκεινα του μηδενισμού, «σκέψη του μεσημεριού» (όπως την ονομάζει στο τελευταίο μέρος του *Επαναστατημένου ανθρώπου*, σύμφωνα με τον συγγραφέα, διανοητή και πολιτικό της γαλλικής δεξιάς στον μεσοπόλεμο, τον Μορίς Μπαρρές).

ΣΤΑΣΙΟΗ ΚΑΤΡΙΝ ΚΑΙ ΖΑΝ ΚΑΜΥ, ΙΔΡΥΜΑ ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Με δυο λόγια, για έναν θαυμαστά πολυμαθή, βαθιά ανθρωπιστή κι εξαιρετικά ταλαντούχο 38χρονο νέο, που ήταν ο Καμύ όταν έγραφε τον *Επαναστατημένο άνθρωπο* (με πρόσφατο το ολοκαύτωμα του παγκόσμιου πολέμου, σε ισχύ τις αντιθέσεις του ψυχρού πολέμου κι εκκολαπτόμενους τους αγώνες κατά της αποικιοκρατίας), η αδυναμία να δικαιώσει τη βία τον οδηγεί στη φιλοσοφική διερεύνηση των αιτίων της. Για να ανακαλύψει ότι τα αφετηριακά αιτήματα κάθε εξέγερσης –ελευθερία και δικαιοσύνη– είναι αλληλοαναιρούμενα. Μόλις εκπληρώσει το πνεύμα της εξέγερσης που τη γέννησε, η επανάσταση παρέχει απόλυτη ελευθερία μόνο στους ηγέτες της. Η ισχύς τους καθορίζει τις ελευθερίες των υπολοίπων, ώστε να προστατευθεί η «δίκαιη» κοινωνία, με την κατάλυση του εδραίου αιτήματός της για δικαιοσύνη. Κι αν καθιερώσει την απόλυτη δικαιοσύνη, εξαλείφοντας κάθε αντίθεση, καταλύει την ελευθερία, αφού οποιαδήποτε απόκλιση από τη νόρμα θα «αδικεί» τους συμμορφωμένους σε αυτήν.

Τι γίνεται, λοιπόν, αν γκρεμίσει κανείς τον θεό χωρίς να θεοποιεί την Ιστορία; Αν δεν θέλει ούτε την αναποτελεσματική αγνότητα του υπερβατικού ούτε την ανηλεή αστυνόμευση του γίγνεσθαι; Τι απομένει όταν αρνείται «την αγνότητα του γιόγκι όσο την αναληγσία του κομισάριου» (όπως ο Καμύ επαναλαμβάνει, χωρίς να το αναφέρει, τον Άρθουρ Κάιςλερ του 1945, στη συλλογή δοκιμίων *Ο κομισάριος και ο γιόγκι*); Μένει ο *εξεγερμένος άνθρωπος*, απαντά, ο επιφυλακτικός στην ίδια την εξέγερση· εκείνος που ξέρει ότι η εξέγερσή του, όσο εύλογη κι αν είναι, δεν δικαιώνει καμιά υπερβολή, καμιά απόλυτη κι αμείλικτη θέση. Αντίθετα, χάρη στον ορθολογισμό του, ο *εξεγερμένος* είναι έτοιμος να συμβιβαστεί με το παράλογο, επειδή αντιλαμβάνεται ότι ο απόλυτος ορθολογισμός δεν είναι πια ορθολογισμός, όπως ο ρεαλισμός δεν είναι ρεαλισμός αν γίνει κυνισμός. «Η αυθεντική επαναστατική δράση [*l'action révoltée*] – η δράση της εξέγερσης, στο πρωτότυπο] θα δεχτεί να πάρει τα όπλα μόνο για θεσμούς που περιορίζουν τη βία, όχι για εκείνους που την κωδικοποιούν. Δεν αξίζει να πεθάνουμε για μια επανάσταση [*révolution*] αν δεν εξασφαλίζει, δίχως αναβολή, την κατάργηση της θανατικής ποινής... Όταν ο σκοπός είναι απόλυτος, όταν δηλαδή, με την ιστορική έννοια, τον θεωρούμε βέβαιο, μπορούμε να φτάσουμε μέχρι τη θυσία των άλλων. Όταν δεν είναι, θυσιάζουμε μόνο τον εαυτό μας στον αγώνα για την κοινή αξιοπρέπεια» (σ. 469-70 της έκδοσης Πατάκη και σ. 350 στην έκδοση Gallimard, 1951).

Απέναντι στον γεμάτο αθλιότητες κόσμο, «η μόνη δικαιολογία του θεού είναι ότι δεν υπάρχει», είχε

Ο Καμύ με την κόρη του Κατρίν κατά τη διάρκεια του δεύτερου ταξιδιού του στην Ελλάδα το 1958.

επισημάνει ο Σταντάλ. Κι ο Έντμουντ Μπερκ, πριν τη γαλλική επανάσταση, διατύπωνε το περίφημο: «Όλο ό,τι χρειάζεται για να θριαμβεύσει το κακό είναι να μην κάνουν τίποτε οι καλοί άνθρωποι». Σε απόγνωση με τις αθλιότητες του κόσμου και πραγματικά καλός άνθρωπος, ο Καμύ εξεγείρεται· γνωρίζοντας, όμως, πώς εξελίσσονται οι επαναστάσεις στην ιστορία της ανθρωπότητας. (Σίγουρα τρομάζουν τους Λουδοβίκους περισσότερο από τις εξεγέρσεις, αλλά το πρόβλημα της ανθρω-

πότητας δεν είναι τι τρομάζει πιο πολύ τους Λουδοβίκους.)

Ενδιαφέρεται, έτσι, για το πώς τραγικοί μυθικοί ήρωες (όπως ο Σίσυφος) ή βαρυσταύτοι ήρωες της λογοτεχνίας (ιδίως κάποιοι του Ντοστογιέφσκι) φωτίζουν τις συνειδήσεις. Διατρέχει επίσης, ίσως όχι με τη συστηματικότητα του ακαδημαϊκού φιλοσόφου μα με το πάθος του ευαίσθητου λογοτέχνη, τους μεγάλους στοχαστές της νεωτερικότητας (τον Σαντ ή τον Νίτσε) κι αποτιμά τις απαντήσεις

τους σ' ένα χωρίς θεό σύμπαν. Μιλά με τρυφερότητα για παράφορους αναρχικούς (τον Ζελιάμποφ ή τον Καλιάγεφ), αποφασισμένους να μην πλήξουν παρά αυτούς που θεωρούσαν τυράννους και να το πληρώσουν με τη ζωή τους, ελπίζοντας ότι οι δύο θάνατοι ίσως γεννήσουν την υπόσχεση μιας αξίας. Και βδελύσσεται όσους δείχνουν αφιλοσόφητη σπουδή στην κατάληψη της εξουσίας, βέβαιοι για τον «παράδεισο» που θα ιδρύσουν. (Από τον κατηχητή των επαναστατών Σεργκέι Νετσάγιεφ ως τον Πιοτρ Τκάτσεφ, επιφανή μπολσεβίκο και ίνδαλμα του Λένιν, που πρότεινε να εξοντωθούν όλοι οι άνω των 25 ετών Ρώσοι, ανίκανοι να δεχτούν νέες ιδέες, κι ως τον Στάλιν που, με σφαγές κουλάκων και Γκούλαγκ, εκπαιδευε τα παιδιά μέσω της κατατρομοκράτησης των ενηλίκων.)

Πηγαίνοντας ένα βήμα πέρα από το βιβλίο του 1942 και την προτροπή: «να φανταστούμε τον Σίσυφο ευτυχισμένο», η εξέγερση που περιγράφει στο βιβλίο του 1951 είναι ο προσωπικός αγώνας του καθενός. Ο αγώνας να εξευγενίζει την ψυχή του και να αμφισβητεί την αποδοτικότητα οποιασδήποτε βίας· να κρατά από τον Μαρξ την ευαισθησία προς τους καταπιεσμένους και τη διαύγεια κοινωνικοοικονομικών αναλύσεων, όχι τις προφητείες για την πορεία της ιστορίας· να σέβεται την επιστήμη, αρνούμενος να την υποτάξει σε ιδεολογίες· να χαιρέται την τέχνη· και ν' αξιώνει αξιοπρέπεια για όλους.

Φυσικά, τέτοιες θέσεις ήχησαν πολύ «δεξιές» στην εποχή τους, όπως ηχούν και στις μέρες μας. Το περιοδικό *Les Temps Modernes*, με τον Ζαν-Πωλ Σαρτρ και τον Φρανσίς Ζανσόν, ξεσηκώθηκε εναντίον ενός Καμύ, τον οποίο, έως τότε, ενέτασσαν στους αριστερούς υπαρξιστές. Διαχρονικά ανίκανη η αριστερά να αντιληφθεί πως δεν υπάρχει μόνο η δική της συμπόνια προς τους καταπιεσμένους, υπερασπίστηκε το σοβιετικό καθεστώς και τις σταλινικές θηριωδίες, με το επιχείρημα ότι αποτελούν «ατέλειες»² στην πορεία προς έναν ανώτερο σκοπό. Κι εκεί, νομίζω, συνοψίζεται το κρίσιμο ζήτημα που αναδεικνύει αυτό το βιβλίο του Καμύ. Για τον επαναστάτη, ο σκοπός αγιάζει τα μέσα· για τον εξεγερμένο, και ο πιο ευγενικός σκοπός βρίσκεται διαρκώς έκθετος στα μέσα που μετέρχεται. Αλλιώς, «η δικαιολογία του θεού» περνά και στην επανάσταση. ▲

- 1 Αλμπέρ Καμύ, *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, ό.π., σ. 362 και 369.
- 2 Βλ. σχόλια γι' αυτή την αντιπαράθεση στο εξαιρετικό και αμετάφραστο ακόμη στα ελληνικά βιβλίο του Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, éd. Gallimard, Παρίσι 1955, σ. 91-96.

Seamus Heaney
ΝΟΜΠΕΛ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ 1995

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ

«Σ' αυτά τα εξαιρετικά και σιβαρά δοκίμια ο Heaney αποδεικνύει πόσο αναγκαία είναι η ποίηση σήμερα».
Publishers Weekly

«Η φωνή του Heaney κερδίζει σε κύρος με κάθε νέα δημοσίευσή του».
Ντέρεκ Μάχον, Irish Times

«Τα δοκίμια αυτά, γραμμένα από έναν από τους σημαντικότερους ποιητές διεθνώς, επιβεβαιώνουν το κύρος της ποίησης και τη βαρύτητά της στη ζωή μας».
Times Literary Supplement

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr